

Forum: Tuija Nieminen Kristofersson

Inte bara allmosor

– om makthavarnas ansvar för fattigvården från antiken till 1500-talet

Tuija Nieminen Kristofersson är författare, fil.dr. i socialt arbete och tidigare lektor vid Linnéuniversitet.

Kontakt: tn.kristofersson@gmail.com

Inledning

På en promenad i staden Brygge i norra Belgien möter jag fattigdomens historia som *Sint-Janshospitaal* från 1100-talet som användes fram till 1970-talet. I en park i närheten står en byst av den katolske 1500-talshumanisten Juan Luis Vivés som skrev en ordning för fattigvården. Hans tid har ofta tolkats som avgörande för fattigvårdens omorganisering. En omfattande ekonomisk kris med arbetslöshet och ökat antal tiggare som följd ställde krav på makthavarna. De påverkades av reformationen och humanistiska idéer och införde sekulariserad fattigvård skild från kyrkan. Det i sin tur anses ha inneburit början till modern, professionell välfärd. En strängare attityd gentemot fattiga infördes med en tydlig skiljelinje mellan dem som var berättigade till understöd, så kallade *värdiga* fattiga och *ovärdiga*. Disciplinära åtgärder med straff infördes med förbud mot tiggeri och krav på arbetsplikt. Den nya formen av fattigvård innebar i sin lekmanaledda organisation en noggrann undersökning och registrering av de hjälpsökande. Medeltidens omsorg däremot har tolkats som generös med allmoseutdelningar motiverade av religiös belöning för givaren i livet efter detta (Spicker, 2010; Grell & Cunningham, 1997; Jütte, 1994).

Dessa tolkningar av fattigvården och uppfattningar att lagar om den inte infördes förrän på 1500-talet är vanliga även i svenska läroböcker (Sunesson, 2024; Meeuwisse & Swärd, 2017).

Flera historiker har ifrågasatt denna tolkning och kritiserat den schablonmässiga beskrivningen av medeltidens fattigvård (bl.a. Davis, 2019; Innes, 2021). Historikern Thomas Max Safley (2003a) hävdar exempelvis att uppfattningen av 1500-talets fattigvård kan spåras till sociologen Max Webers (1985) beskrivning av vad som hände i samband med den kalvinska reformationen. Den ekonomiska utvecklingen medförde att barmhärtighet och religiös välgörenhet med osystematiska utdelningar av allmosor försvann. I stället möttes de hjälpsökande av en byråkratisk och sekulär fattigvård, även om Weber själv inte använde ordet *sekulär*. De medeltida idéerna om kärlek till nödlidande förlorade sin mening. "Kapitalismens förtingligade värld lämnar förvisso inte något utrymme för en dylik människovänlig inställning." (Weber, 1985, s. 141).

Men inte bara medeltidens fattigvård behöver omvärderas. Redan i 300-talets Rom fanns kejsare med intresse för social omsorg för alla behövande i staden (Brown, 2002).

Familj och släkt har i alla tider tagit hand om sina sjuka, äldre, funktionshindrade medlemmar, föräldralösa barn och i viss mån arbetslösa. I städerna fick de nyinflyttade i bästa fall stöd av grannar och vänner. De som var arbetslösa eller hade så låga löner att de inte kunde försörja sig själva och de utan socialt nätverk med behov av omsorg hänvisades till myndigheters, kyrkors, ordnars och hospitals olika insatser. Den yttersta möjligheten till överlevnad var att bli tiggare och beroende av *allmo-*

sor som enskilda gav eller som ingick i klosterns och kungarns organiserade utdelningar (Morley, 2006; Farmer, 2002).

Debatten om hur man ska tolka 1500-talets fattigvårdssystem i förhållande till den medeltida omsorgen är inte ny. Kyrkohistorikern Franz Ehrle på 1800-talet svarade med citat ur den medeltida lagstiftningen om tydlig gränsdragning mellan värdiga och ovärdiga fattiga som bevis mot sin tids uppfattning om en gränslös allmoseutdelning. Socialreformatorerna Beatrice och Sydney Webb anklagade Ehrle för att ha valt citat som passade hans argumentation och ansåg att den medeltida fattigvården var kravlös (Tierney, 1959).

I denna essä sammanfattar jag några av resultaten från en större historisk översiktstudie över fattigdom och fattigvård före 1500-talet, ett område som knappt belysts i Sverige (Nieminen Kristofersson, 2023). Studien initierades under projektet *Sociala risker, civilsamhällets omvandling och strategisk riskhantering* vid Malmö och Lunds universitet (Ek m.fl.; 2014). Vår välfärd idag är av en helt annan sort än medeltidens fattigvård, men vi kan känna igen idéer och praxis från den tiden. Några av dem har betydelse idag när civilsamhällets organisationer, såsom kyrkor med rötter i den tidiga kristna omsorgen, engagerar sig för vår tids ekonomiskt och socialt utsatta människor (Röda Korset, 2024; Sveriges Stadsmissioner, 2024).

Här är jag mest intresserad av makthavarnas styrning av fattigvården från antiken till och med 1500-talet. Tidsspännet är så brett att det är nödvändigt att begränsa underlaget till några nedslag i antikens Rom från vår tideräknings början till cirka 500, medeltiden från cirka år 1000 till 1500-talet.

Roms fattiga

Rom var vid vår tideräknings början en multietnisk miljonstad med extrem ojämlikhet. Förutom eliten fanns ett mellanskikt med begränsade resurser, de flesta var slavar och arbetare. De sistnämnda bodde i dåliga bostäder på höghusens översta våningar. Långt ifrån alla fattiga i Rom var berättigade till de berömda utdelningarna av gratis säd. Kejsarna införde restriktioner så att det som en gång fungerade som nödhjälp i kristider blev en förmån för friborna, lagligt registrerade medborgare. Inom sammanlutningar av yrkesverksamma kunde medlemmarna organisera inbördes ekonomiskt stöd i form av begravnings- och fattigkassor. För säsongarbetare, invandrare och de som inte hade familjens och släktens stöd återstod att under dåliga tider bli tiggare eller att lämna staden (Bernard, 2016; Morley, 2006; Ingemark m.fl., 2000).

De flesta inom eliten föraktade fattiga och dem som försörjde sig med handens arbete. Att bidra till det allmännas bästa innebar i stället att finansiera offentliga byggnader, infrastruktur och spel på arenor och amfiteatrar. Det förekom ändå medkänsla med tiggare när man i smyg kunde ge dem allmosor även om det ansågs vara gåvor

till *humanitas*, mänskligheten. Arbetsföra tiggare däremot väckte misstänksamhet, de ansågs vara lata och lura till sig förmåner (Parkin, 2006). Den attityden går tillbaka till den agrara revolutionen för cirka 8 000 år sedan då jordbruket krävde stora insatser av lydiga arbetare (Suzman, 2020). Vår tids krav på arbetsplikt verkar vara en gammal moralisk utgångspunkt som följt med i all hjälpverksamhet.

De välbärgade hjälpte helst dem som kunde betala tillbaka, det vill säga andra inom samma sociala skikt eller inom det så kallade patron-klientsystemet. En patron gav sina klienter ekonomiska förmåner såsom lån. Klienten i sin tur förväntades vara lojal mot patronen i politiska sammanhang. Dessa vertikala relationer genomsyrade hela det romerska samhället och är grunden till vår tids maffia (Ingemark m.fl., 2000).

Kyrkans uppdrag i Rom och den första tiggarförordningen

I den första kristna församlingen i Rom, troligen redan på 40-talet, fanns medlemmar från olika sociala grupper såsom slavar, fattiga och från mellanskiktet. Försörjningen av de utsatta medlemmarna var en viktig moralisk plikt utifrån evangeliernas tanke om allas lika värde och går tillbaka till den judiska traditionen att bistå fattiga. Kristendomen innebar därmed en ny syn på fattigdom när de av romarna ignorerade grupperna fick understöd och blev fullvärdiga medlemmar i församlingen (Parkin, 2006; Brown, 2002). I tidiga kristna texter uppmanas välbärgade medlemmar att bidra till försörjning av de fattiga samtidigt som det varnades för dem som försökte lura till sig förmåner (Hermas herden, 2006).

I början av 300-talet e.Kr. erkände kejsar Konstantin kristendomen som en religion bland andra. Hans intresse för kyrkan visade sig i att han gav församlingarna och synagogorna i uppdrag att ta hand om de fattiga i staden Rom. Det nya systemet finansierades med skattelättnader för synagogor och kyrkor. Kejsaren skänkte, med krav på redovisning, en del av säden avsedd för utdelning till kyrkan som i sin tur kunde ge den vidare till behövande (Brown, 2002).

Enligt historikern Peter Brown (2002) innebar detta att kyrkans insatser nu räknades som en offentlig tjänst. De fattiga blev erkända som en social grupp som kunde förvänta sig understöd. Med begränsade resurser behövdes också kontroll av dem som sökte hjälp, och diskussionen om vilka som var berättigade blev intensivare. Församlingarna granskade de hjälpsökande så att bara de värdiga fick understöd. Till dem räknades sjuka, äldre, föräldralösa barn och flyktingar (Parkin, 2006). Den som idag ansöker om försörjningsstöd utsätts för kontroll som har en lång tradition tillbaka i tiden.

En kejsarlig förordning för staden Rom år 382 innebar kontroll av tiggarnas hälsa. De som var friska kördes ut från staden medan de sjuka ju var värdiga och hade rätt att tigga. Förordningen speglar en attityd som går längre tillbaka i tiden med syfte att granska dem som rörde sig i staden utan anknytning till en husbonde. De friska

och därmed arbetsföra räknades som olagliga tiggare och uppfattades som potentiella orosmakare. Genom att köra ut dem på landsbygden ville myndigheterna förebygga upplopp (Parkin, 2006). Återigen kan vi känna igen attityden; när kommuner idag vill flytta socialbidragstagare till andra kommuner så använder de egentligen en gammal metod.

Biskoparnas juridiska redskap och framväxten av hospital

Ett sätt att försvara de fattigas rättigheter i det offentliga började ta form när Konstantin gav biskopar juridisk rätt att fungera som skiljedomare i civila mål. Syftet var att förkorta tiden för kostsamma processer, till exempel i tvister om arrenden mellan bönder och jordägare. Biskoparna förde också de mindre bemedlades talan inför ämbetsmän som missbrukade sin makt. Dessa åtgärder kan spåras till den judiska traditionen där den maktlöse krävde rättvisa av makthavare (Brown, 2002).

Hospital utvecklades på 300-talet från de tidiga klostrens sjukavdelningar. Hospitalen var öppna mot omvärlden och erbjöd i den östra delen av romarriket medicinsk vård med kurer och i vissa fall operationer i enlighet med dåtidens mest avancerade vård. Under antiken och medeltiden innebar sjukdom för många minskad arbetsförmåga med fattigdom som följd. Blandade insatser var därför vanliga som att ta hand om sjuka, äldre och föräldralösa barn liksom utdelning av mat utanför institutionen. I västra Europa hade främst klostren ansvar för sjukvård medan hospitalen kunde erbjuda det vi idag kallar palliativ vård. På klostrens sjukavdelningar och senare på hospitalen hade sjukvårdare, *diakoner*, omvårdande uppgifter. Diakonerna var inte lärlingar till läkare utan hade egen utbildning. Hospital grundades sedan i fler städer och senare även i de muslimska områdena (Crislip, 2005).

I Rom blev de rika medlemmarnas donationer till församlingarna ännu viktigare i slutet av 300-talet när kejsarna på grund av krig inte längre kunde skänka medel till kyrkans fattigvård (Brown, 2012).

Medeltiden

Urbaniseringen ökade från 1000-talet i västra Europa med nya städer och växande handel. *Borgare* blev en ny betydelsefull grupp som motvikt mot den feudala hierarkin och engagerade sig i städernas gemensamma styre. Inbördes socialt och ekonomiskt stöd utvecklades inom *skråväsendet* och i *brödraskap* där även kvinnor ibland kunde vara medlemmar (Brodman, 2009).

Den medeltida fattigvården var sammansatt av olika idéer och praxis. Barmhärtigheten betonades med utdelning av allmosor som besvarades av mottagarens böner. Girigheten var en dödssynd och blev alltmer besvärande för de rika. Ett av motgifterna var barmhärtighet, att ge ännu mer åt de fattiga och att grunda hospital.

Det stora antalet tiggare vid kungars och klosterns allmoseutdelningar väckte misstänksamhet, och på flera håll infördes polletter för att kontrollera vilka som sökte understöd (Davis, 2019; Geremek, 1997).

I den *kanoniska rätten* samlades kyrkorättsliga texter med kommentarer om fattigvården ända från antiken. Juristerna arbetade ständigt med frågan vem som skulle vara berättigad till understöd och med restriktioner mot kringvandrande arbetsföra. Motsvarande lagar fanns bland judar och muslimer (Innes, 2021). På 1300-talet fanns dock teologer som försvarade de underordnades rätt att resa sig mot överheten och adeln (Farmer, 2002).

Samtidigt fanns bland lärda teologer en nedsättande uppfattning om fattiga kvinnor såsom tvätterskor. Arbetsföra män som inte hittade arbete fördömdes. Hantverkarnas, arbetarnas och tjänstefolkets arbete värderades som underlägset de intellektuellas verksamhet med undervisning och teologi. Misären ansågs vara ett straff för de fattigas synder. Religiösa termer används inte längre men även idag förekommer uppfattningar att de ekonomiskt utsatta och långtidssjukskrivna har ett eget ansvar för sin situation.

En ny dimension i idén om givandet kom med tiggarrordnar. Tiggarna ansåg sig vara heliga fattiga som man skulle skänka till i första hand eftersom deras förböner ansågs ha större verkan än de vanliga fattigas. Attityden till arbetslösa och tiggare blev hårdare på 1200-talet med förbud mot lösdrivare och med registrering, arresteringar och offentliga piskningar av dem (Farmer, 2002; Brodman, 2009).

Förutom med donationer finansierades fattigvården med *tionde*, även i Sverige, med rötter i Gamla testamentet och i den tidiga kyrkan. Det var en kyrklig skatt på all inkomst som fördelades lika till kyrkans underhåll, prästens lön och en sista tredjedel till de fattiga.

De styrandes intresse för fattigvården

I franska och nuvarande nederländska och belgiska städer organiserades så kallade *fattigbord* för utdelning av förnödenheter åt behövande, först i kyrkans regi, sedan av städernas råd valda lekmän (Brodman, 2009).

En omorganisation av fattigvården skedde i flera norditalienska städer på 1300-talet. De var under en tid stadsstater, självständigt styrda *skrårepubliker* där inte bara eliten utan även skrån med borgare och arbetare kunde påverka det politiska livet för att kontrollera adelns maktutövning. Den centrala tanken var *Buon Comune*, det gemensamma goda som gynnade välfärden för alla och stävjade enskilda privata intressen. Det i sin tur skapade fred och ekonomisk framgång.

I Florens betonade humanisterna att det religiösa och världsliga hängde ihop. Harmonin i staden kunde garanteras genom att underklassen skyddades av (stads) staten som skulle driva in skatter från de rika för att hjälpa de fattiga. Dessa tankar

förblev utopi, men innebar att fattigdom erkändes på ett tydligare sätt än tidigare. Den tolkades inte bara som ett religiöst ideal utan handlade också om brist på resurser. Stadens styrande i Florens skänkte medel till brödraskapen för vård av fattiga. Men kontrollen var ändå påtaglig med fysiska straff, och den som exempelvis stal bröd kunde få sin hand avhuggen.

Brödraskapet Orsanmichele var en av de största aktörerna. Det konkreta arbetet sköttes av lekmän som delade ut understödet i de fattigas hem. Tack vare detaljerade registeruppgifter om mottagarna och deras behov kan vi idag få en exakt bild av dem. Åttioåtta procent var fattiga som drabbats av olika sjukdomar såsom epidemier, variga sår eller arbetsskador med brutna ben. Sjukdomarna kunde också leda till familjeförsörjares död. Två procent av stödet gick till religiösa institutioner, sex procent till så kallade *shame-faced* fattiga, personer med hög status som plötsligt blivit utblottade. Resten av medlen, fyra procent, gick till tiggare som fick ett symboliskt bidrag, tolv procent av en ordinarie dagsranson. Det kan tolkas som ett sätt att hålla främlingar borta från staden.

Sjukvården på medeltiden och ännu på 1500-talet bestod av huskurer som användes hemma eller ordinerades av kloka gummor. Läkarvården kostade så att de allra fattigaste inte hade råd att anlita den. *Hospitalen* varierade från enkla stugor med omsorg för kroniskt sjuka till stora anläggningar med ibland akutsjukvård av läkare och även arbetsträning. Arkeologiska undersökningar av hospitalens kyrkogårdar i England visar att en del av de boende haft benbrott och skallskador som hade läkts. I Norden var hospitalen avsedda för vård av leprasjuka utanför stadsmurarna medan *helgeandshus* fungerade som äldreboende. För att finansiera vården och omsorgen på hospitalen och helgeandshusen var de intagna oftast tvungna att tigga, i Sverige och övriga Europa (Henderson, 1994; Davis, 2019; Harrison, 2000).

Kontroll i andra städer och länder

Misstänkta bedrägerier vid allmoseutdelningar och dåligt skötta hospital gjorde att de styrande i städerna började kräva mer insyn i organiseringen av fattigvården (Brodman, 2009). Borgarna ville veta hur pengar som de skänkt till fattigvården användes såsom i Memmingen i sydvästra Tyskland. I stadens råd fanns representanter både för hantverkarnas och för patriciernas skrän. Hantverkarna ville ha en permanent fattigvård vars ledning var förankrad i det kommunala, gemensamma ansvaret och slippa beroendet av de rikas nyckfulla donationer. Fattigvården centraliserades därför till ett av stadens hospital från 1367 ända fram till 1800-talet. Rådet valde lekmän som förde register och undersökte om de hjälpsökande var berättigade till understöd (Kintner, 2003).

I Augsburg började borgarna från slutet av 1200-talet kontrollera fattigvården med hjälp av förvaltare vilket ledde till konflikt med kyrkan. Rådet grundade ett eget hospital och sjukstuga, delade ut livsmedel och hjälpte fattiga flickor med hemgift.

Utvecklingen var liknande i flera tyska, franska och nederländska städer. I Antwerpen grundades en kommunal fattigvårdsbyrå (Kiessling, 1971; Cavallo, 1995; Geremek, 1997). I England diskuterades frågan i slutet av 1300-talet i parlamentet med följden att borgare, skrän och brödraskap började grunda egna så kallade *almshouses*, fattighus, utan kyrklig inblandning i styrelserna (Rawcliffe, 2021).

Repression och normativ förändring

Attityden till de arbetsföra fattiga och tiggare hårdnade allt mer på 1300-talet när hungersnöd och digerdöden orsakade arbetslöshet. I vissa fall skulle de fattiga bära ett särskilt märke som bevis på att de hade tillstånd av myndigheter att tigga (Davis, 2019).

En av orsakerna till den dåligt fungerande fattigvården var att den kanoniska rätten inte kunde hantera frågor om alltför kringvandrande arbetslösa. Det fanns inte förståelse för konjunkturbunden arbetslöshet. På 1400-talet började myndigheterna i de italienska städerna se de fattiga som hot som spred epidemier. I Bryssel infördes allmänt arbetstvång, och de som vägrade arbeta kördes ut ur staden. Friska tiggare skulle gripas och fängslas eftersom de ansågs störa den allmänna ordningen. Teologer och humanister krävde att myndigheterna skulle förbjuda tiggeri helt och hållet även om det fanns de som försvarade de fattigas rätt att ta till våld om inget gjordes för deras situation (Tierney, 1959). Den aktuella debatten om att helt förbjuda tiggeriet i Sverige påminner om situationen på medeltiden. Varken då eller idag diskuteras emellertid den bakomliggande orsaken till att en del måste tigga.

I England infördes en lag 1349 i hela landet med krav på de arbetsföra att arbeta, den som gav dessa personer allmosor skulle straffas med fängelse (Rawcliffe, 2021).

En normativ förändring skedde i synen på de fattiga vid den här tiden. Gåvor till ovärdiga, såsom arbetsföra tiggare, tolkades som skadliga både för mottagaren och för givaren. Ända sedan senantiken hade en kristen plikt gällt att ge åt den som begärde allmosor samtidigt som givaren fick mottagarens förböner. Nu kullkastades denna moraliska regel så att givaren till och med kunde straffas. Även juridiskt skedde en förskjutning när ansvaret för att verkställa straff tydligare blev en uppgift för städernas myndigheter (Wagner, 2009).

1500-talet

Den lutherska fattigvårdsreformen

Luthers reformation med evangeliets frigörande kraft skulle få som konsekvens att medel från enskilda, från de nerlagda klostren och brödraskapen samlades i en *gemensam kassa* i stället för att delas ut som allmosor. Städernas råd ville dock inte ta över fattigvården som de ansåg var ett traditionellt ansvar för kyrkan. Snarare blev det en hybridform där kassan förvaltades gemensamt av råden och församlingarna.

Förutom inspiration till *bondeupproret* med krav att avskaffa det feodala systemet bidrog reformationens idéer också till *Tolv artiklar* som bönderna i staden Memmingen undertecknade. De ställde krav att alla skulle på evangeliets grund behandlas lika inför lagen, befrias från livegenskap och slippa orättvisa skatter. Idag tolkas detta dokument som en av de tidiga deklARATIONERNA för mänskliga rättigheter.

Efter bondeupprorets krigiska tider fruktade de lokala furstarna nya oroligheter och accepterade Luthers krav att inspektera församlingarnas kassor som i många fall inte fungerade. När det inte längre fanns tillräckligt med medel i kassorna blev det tidigare förbjudna tiggeriet åter tillåtet (Arffman, 2008; *Tolv artiklar*, 2024).

I Sverige och England genomförde kungarna reformationen uppifrån, beslagtogs kyrklig egendom och ställde kyrkan under den alltmer framväxande staten. Församlingarna fick ansvar för den lokala fattigvård som i England finansierades delvis med en särskild skatt (McIntosh, 1998). I Sverige skulle sjukstugor byggas i socknarna, men det är oklart om denna bestämmelse blev verklighet. Den gratis läkarvård för fattiga som fanns i de lutherska städerna infördes aldrig i Sverige på grund av brist på läkare. Helgeandshuset och hospitalen slogs ihop och kallades nu hospital där kroniskt sjuka och fattiga vårdades (Johanson, 1983; Sandén, 2013).

Skillnader mellan den katolska och protestantiska fattigvården

Både katoliker och protestanter hade moraliserande attityder mot de fattiga med krav på arbetsplikt, förbud mot och kriminalisering av tiggeriet. I båda bekännelserna fick de som inte skötte sig moraliskt riktigt mindre bidrag (Arffman, 2008; Vivés, 2002). Dock fick tiggarrordnarna fortsätta att tigga i katolska områden, där den enskilde kunde söka hjälp på fler ställen, såsom på kloster, än enbart hos församlingarna (Schmidt, 2009).

Inslag av disciplinära åtgärder ansågs inte strida mot den kristna övertygelsen. De styrande reagerade däremot mot de tiggare som inte längre var ödmjuka utan utmanade ordningen och hånade kristna föreskrifter (Safley, 2003b).

En tydlig och ökad disciplinering skedde på de *arbetshus* och *generalhospital* som grundades i slutet av 1500-talet och under 1600-talet både i protestantiska och katolska områden. Till dessa fängesliknande anstalter fördes fattiga arbetslösa med

tvång med syfte att de skulle sysselsättas under sträng bevakning (Geremek, 1997). Samtidigt fanns "ordinarie" hospital kvar med omsorg om sjuka och äldre som inte längre klarade sig på egen hand (Gray, 2007).

De lutherska städerna avskaffade bordellerna. Senare på 1500-talet förbjöds de också i de katolska områdena även om de inte försvann helt. Bordellerna och dubbel-moralen fördömdes dock tydligare än tidigare (Karras, 1996).

Innebar 1500-talets reform en ny organisation för fattigvården?

Olika tolkningar av 1500-talets fattigvårdsreform kompletterar varandra. Historikern Sandra Cavallo (1995) har ifrågasatt varför reformen anses vara något nytt när det inom historisk forskning finns så många exempel på medeltida myndigheters ansvarstagande. En förklaring till en påstådd ny form av fattigvård kan enligt henne delvis bero på att debatten på 1500-talet blev intensiv med anledning av den katolske humanisten Vivés (1492–1540) ordning för fattigvården. Teologerna misstänkte att han var luthersk. Ordningen med städernas rådmän som övervakare över fattigvården handlade på medeltiden om att förhindra svält och behålla lugnet på gatorna, men upplevdes nu som ett ifrågasättande av hur långt kyrkans auktoritet räckte. Kontroverserna kan tolkas mer som ett uttryck för olika konflikter mellan kyrkliga maktsfärer och världsliga myndigheter än en bokstavlig strid om tiggeri.

Här tycker jag det är intressant att se hur de historiker som motsätter sig den weberianska tolkningen av 1500-talets fattigvårdsreform argumenterar. Innebar den något nytt med sekularisering, byråkratisering, professionalisering och rationalisering? Vivés texter om fattigvårdens organisation har använts som argument för *sekularisering* och en ny modell med början till välfärdsstaten. Historiker har emellertid påpekat att hans text sammanfattade den praxis som hade funnits i många städer sedan medeltiden (Cavallo, 1995). Han byggde sin syn på fattighjälp på klart uttalade kristna värderingar och hänvisade till de första kristnas egendomsgemenskap. Finansieringen av fattigvården skulle ske med insamling av medel, inte med en för modern välfärd självklar allmän skatt, något som lokalt en tid praktiserades i Frankrike på medeltiden. Ett av hans förslag var att städernas råd skulle förmedla arbete åt arbetslösa som att reparera byggnader, gräva diken eller ställa sig till textilindustrins förfogande (Vivés, 2002). Det påminner om hur våra myndigheter grundade arbetsförmedlingar som ett verktyg för att få människor i sysselsättning.

Historiker som Safley (2003 a,b) hävdar att den religiösa dimensionen inte upphörde bara för att kyrkans ställning som ansvarig för fattigvården förändrades. Städernas rådmän och andra lekmän var fortsatt präglade av sin kristna tro. Även om lekmännen fick ökade befogenheter hade präster och ordensfolk en viktig roll i den konkreta omsorgen. I *reformerta städer* med flera bekännelser blev betoningen på det religiösa ännu tydligare då de olika samfundet och synagogorna ålades att ta hand om

sina egna fattiga medlemmar medan stadens fattigvård var reserverad för de reformerta (Spaans, 2003).

Byråkratisering i Webers mening handlar om anställda utbildade tjänstemän med lön i en förvaltning där offentliga intressen är åtskilda från de privata (Weber, 1983). 1500-talets förvaltningar byggde i stället till stor del på oavlönade uppdrag bekostade av rådmännen och tjänstemännen själva. Däremot hade det redan på medeltiden införts ett slags byråkrati i de städer som centraliserade fattigvården, såsom exemplen från Florens och Memmingen visar med registrering och kontroll (van der Heijden, 2010; Innes, 2021).

Professionalisering i vår tids mening med tjänstemän som är utbildade i sociala frågor fanns inte på 1500-talet. Närmast en professionalisering var att *diakoner* fick en tydlig social uppgift när de lutherska och reformerta kyrkorna återinförde denna funktion, i vissa regioner även för kvinnor. På medeltiden hade diakonerna i stället haft liturgiska uppgifter (Olson, 1989). I Frankrike insåg myndigheterna som tog över ledningen för hospitalen att de inte kunde undvara den medicinska kunskap som religiösa ordnars kvinnor hade i vården av sjuka med örtkurer, åderlätning och enklare operationer (Dinan, 2003).

Historikern Joanna Innes menar att förordningar stiftade av makthavare, parlament, städer och de olika beväningarna var ett försök att få ordning på fattigvården och dess olika aktörer. Trots det fungerade dessa regelverk ofta bara för att lösa akuta problem och de mötte motstånd bland dem som skulle tillämpa dem. Reformivern räckte inte till för att skapa hållbara strukturer för nya praktiker. Det fanns en tävlan mellan olika auktoriteter. Nya initiativ avbröt försöken till *rationalisering* (Innes, 2021). I de lutherska områdena förekom ad hoc-lösningar när understöd delades ut när någon frågade om det. En i förväg uttänkt linje fanns endast när det gällde att hålla främmande fattiga borta (Schmidt, 2009).

När staterna skulle leva upp till sitt juridiska ansvar för fattigvården uttryckt i nya förordningar hade de inte administrativ kapacitet till det. Här ligger enligt Innes den stora skillnaden mellan dåtidens försök till statlig styrning och vår tids välfärdsstat. Den medeltida kanoniska rätten fanns i en del katolska områden parallellt med de nya förordningarna. Statens begränsade kapacitet användes till att koordinera och leda olika aktörer. Men finansiering av fattigvården på 1500-talet var fortfarande beroende av enskildas donationer. Kyrkan och religiösa institutioner förblev samarbetspartners. Överallt i Europa var församlingarna basen när städerna och staterna ville genomföra den nya policyn genom att engagera tjänstemän för fattigvården.

Sammanfattande diskussion

Historien om hur de styrande under olika epoker påverkat, övervakat och utformat fattigvården är komplex med lokala variationer. Det är svårt att tolka utvecklingen så att omorganiseringen av fattigvården inte skulle ha införts förrän på 1500-talet. I stället har makthavarna på olika sätt tagit ansvar för fattigvården inte bara genom att ge allmosor. Det går att utifrån de här nämnda historiska exemplen urskilja tre strategier. Den första var att en härskare eller lokala styrande använde befintliga kyrkliga fattigvårdsinsatser för att *utvidga* dem till fler fattiga som Konstantin gjorde i Rom på 300-talet. På liknande sätt fick brödraskapen i Florens på 1300-talet ett ansvar för att söka upp fattiga i hela staden.

Den andra formen av strategi som makthavarna har använt var att ge stadga och ordning åt redan existerande system. Så gjorde borgarna och rådmännen redan i slutet av 1200-talet i städerna i Mellaneuropa när de började *centralisera* och *kontrollera* fattigvården. Ett tredje sätt att styra fattigvården var att borgare på 1200- och 1300-talen *grundade egna hospital* eller *almhouses* när de kyrkliga institutionerna inte längre fungerade som det var tänkt.

Att hävda ett direkt samband mellan tidigare epoker och vår tid är vanskligt, det finns dock spår av idéer och metoder som går igen idag. Dit hör misstankar om fusk och granskning av ekonomiskt utsatta för att se om de är berättigade, värdiga fattiga. Även idag diskuteras förbud mot tiggeri, främlingar ska avvisas eller få betydligt mindre understöd än medborgare i landet. Kravet på arbetsplikt är en vedertagen norm och har varit ända sedan långt tillbaka i mänsklighetens historia.

Spår av idéer om rättigheter finns också i historien. Under senantiken krävde biskoparna ekonomisk rättvisa åt de fattiga. På medeltiden insåg de styrande i vissa fall att *Buon comune*, det gemensamma bästa, var viktigt, inte bara för att ta hand om de sämst lottade utan för att fördela fattigvårdens resurser rättvist.

Vad säger detta oss idag? Stadsmissioner, kyrkor och andra organisationer möter den moderna fattigdomen. Allt fler ekonomiskt utsatta söker hjälp hos dem, även de som är berättigade till försörjningsstöd (Sveriges Stadsmissioner, 2024). Det mest synliga stödet blir vår tids allmosor, matpaket och soppluncher, men också hjälp till självförsörjning genom exempelvis arbetsträning. Organisationerna kan också fungera som ombud för hjälpsökande i kontakterna med myndigheterna.

Fattigdomen idag kan i viss mån lindras men inte avskaffas med frivilligorganisationernas insatser. Dessa är trots allt mindre i volym än det totala försörjningsstödet, bygger på donerade medel, är geografiskt ojämnt fördelade och beroende av vad organisationen för tillfället kan erbjuda. Frågan är varför politikerna inte vill införa socialpolitiska reformer som stärker rättighetsbaserade, likvärdiga lösningar och undersöker varför en del hellre söker hjälp hos organisationerna än socialtjänsten. I stället för att göra detta delar den nuvarande regeringen ut bidrag som civilsamhäl-

let kan söka för att kunna dela ut mat åt behövande (MUCE, 2024), en uppgift som enligt lagen är socialtjänstens ansvar.

Det är lätt att idealisera gångna tiders goda intentioner, men de medeltida rådmännens resonemang om rättvist fördelade resurser i fattigvården har gjort intryck på mig, även om samhället i övrigt byggde på djupgående ojämlikhet. Det handlade givetvis inte om samma omdanande dimensioner av politiska och sociala reformer som skedde i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Rådmännen hade dock en uppfattning att de hade ansvar för att kontrollera den dåtida kommunala välfärden. De rika skulle inte få sätta agenda för hur resurserna fördelades, medel avsedda för hospital skulle användas som det var tänkt. När politikerna idag låter frivilligorganisationerna ta ansvar för socialtjänstens kärnuppgift, att de ekonomiskt utsatta ska få mat, så börjar det skava i den grundläggande tanken om den moderna välfärden. Den bygger på likvärdiga rättvisa förmåner, oavsett var man bor, utan nyckfull välgörenhet.

Politikernas främjande av frivilligorganisationernas utdelning av matpaket gör att jag inte kan låta bli att ställa frågan om det är början till nerbrytningen av idén om det gemensammas bästa som sker idag?

Referenser

- Arffman, K. (2008) *Auttamisen vallankumous: luterilaisuuden yritys ratkaista köyhyyden aiheuttamat ongelmat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Suomen kirkkohistoriallinen seura. (Hjälpanedets revolution: lutherdomens försök att lösa problemen orsakade av fattigdom. Helsingfors: Finska Litteraturens Sällskap & Finlands Kyrkohistoriska Sällskap.)
- Bernard, S.G. (2016) Food distributions and immigration in imperial Rome. I: L. de Ligt & L.E. Tacoma (eds.) *Migration and mobility in the early Roman empire*. Leiden & Boston: Brill.
- Brodman, J.W. (2009) *Charity and religion in medieval Europe*. Washington D.C.: The Catholic University of America Press.
- Brown, P. (2002) *Poverty and leadership in the late Roman empire*. Hannover & London: University Press of New England.
- Brown, P. (2012) *Through the eye of a needle: wealth, the fall of Rome and the making of christianity in the West, 350–550 AD*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Cavallo, S. (1995) *Charity and power in early modern Italy: benefactors and their motives in Turin 1541–1789*. UK, USA, Australia: Cambridge University Press.
- Crislip, A.T. (2005) *From monastery to hospital: christian monasticism & the transformation of health care in late antiquity*. University of Michigan: The University of Michigan Press.
- Davis, A.J. (2019) *The medieval economy of salvation: charity, commerce, and the rise of the hospital*. New York & London: Cornell University Press.
- Dinan, S.E. (2003) Motivations för charity in early modern France. I: T.M. Saffley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- Ek, R., Gerell, M., Guldåker, N., Hallin, P-O., Herbert, M., Nieminen Kristofersson, T., Nilsson, A., Tykesson, M. (2014) *Att laga revor i samhällsväven*. Malmö: Malmö University Publications in Urban Studies18.
- Farmer, S. (2002) *Surviving poverty in medieval Paris: gender, ideology and the daily lives of the poor*. New York & London: Cornell University Press.
- Geremek, B. (1997) *Poverty: a history*. Oxford & Cambridge: Blackwell Publishers.
- Gray, L. (2007) Hospitals and the lives of the chronically sick: coping with illness in the narratives of the rural poor in early modern Germany. I: J. Henderson, P. Horden & A. Pastore (eds.) *The impact of hospitals 300–2000*. Bern: Peter Lang.
- Grell, O.P. & Cunningham, A. (1997) The reformation and changes in welfare provision in early modern Northern Europe. I: O.P. Grell & A. Cunningham (eds.) *Health care and poor relief in protestant Europe 1500–1700*. London & New York: Routledge.
- Harrison, D. (2000) *Stora döden*. Stockholm: Ordfront.
- van der Heijden, M. (2010). Introduction: new perspectives on public services in early modern Europe. *Journal of Urban History*, 36(3): 271–284.
- Henderson, J. (1994) *Piety and charity in late medieval Florence*. Oxford: Clarendon Press.
- Hermas herden (2006). I: *De apostoliska fäderna* (2 uppl.). Skellefteå: Artos bokförlag. Inledning, översättning och förklaringar av O. Andrén och P. Beskow.
- Ingemark, D., Gerding, H. & Castoriano, M. (2000) *Liv och död i antikens Rom*. Lund: Historiska Media.
- Innes, J. (2021) The regulation of charity and the rise of state. I: D. Hitchcock & J. McClure (eds.) *Routledge history of poverty, c. 1450–1800*. London & New York: Routledge.
- Johanson, U. (1983) Fattigvård i Sverige under 1700-talet. I: K.-G. Andersson, U. Johanson & S.

- Malmberg (red.) *Oppdaginga av fattigdomen: sosial lovgiving i Norden på 1700-talet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jütte, R. (1994) *Poverty and deviance in early modern Europe*. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Karras, R.M. (1996) *Common women: prostitution and sexuality in medieval England*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Kiessling, R. (1971) *Bürgerliche Gesellschaft und Kirche in Augsburg im Spätmittelalter: ein Beitrag zur Strukturanalyse der Oberdeutsche Reichstadt*. Augsburg: Verlag H. Mühlberger.
- Kintner, P.L. (2003) Welfare, reformation and dearth at Memmingen. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- McIntosh, M.K. (1998) Networks of care on elizabethan English towns. I: P. Horden & R. Smith (eds.) *The locus of care: families, communities, institutions, and the provision of welfare since antiquity*. London & New York: Routledge.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2017) Introduktion: Vad är ett socialt problem? I: Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.) *Perspektiv på sociala problem* (2 uppl.). Stockholm: Natur & Kultur.
- Morley, N. (2006) The poor in the city of Rome. I: M. Atkins & R. Osborne (eds.) *Poverty in the Roman world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MUCF Pressmeddelande 2024-03-27 [<https://www.mucf.se/om-oss/pressmeddelanden/stort-tryck-pa-bidrag-att-hjalpa-sarskilt-utsatta-mucf-fordelar-56-miljoner> Hämtat: 2024-04-20].
- Nieminen Kristofersson, T. (2023) *Maktlösa men värdiga: om fattigdom och tidig välfärd från antikens Rom till 1500-talet*. Stockholm: Carlssons.
- Olson, J.E. (1989) *Calvin and social welfare*. London & Toronto: Susquehanna University Press, Selinsgrove & Associated University Presses.
- Parkin, A. (2006) "You do him no service": an exploration of pagan almsgiving. I: M. Atkins & R. Osborne (eds.) *Poverty in the Roman world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawcliffe, C. (2021) Institutional care in late medieval England. I: D. Hitchcock & J. McClure (eds.) *Routledge history of poverty, c. 1450–1800*. London & New York: Routledge.
- Röda Korset (2024) *Grundläggande humanitära behov i Sverige* [https://www.rodakorset.se/contentassets/a824a0cacb01406b98b2e6988b3eb850/rapport--grundlaggande-hymanitara-behov-i-sverige_240405_web.pdf]. Hämtat: 2024-04-24]
- Safley, T.M. (2003a) Introduction. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- Safley, T.M. (2003b) Conclusion. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.
- Sandén, A. (2013) I livets skuggdalar. I: S. Holmlund & A. Sandén (red.) *Usla, elända och arma: samhällets utsatta under 700 år*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Schmidt, S. (2009) "Pleasing to God and beneficial to man": on the confessional similarities and differences of early modern poor relief. I: A. Gestrich, L. Raphael & H. Uerlings (eds.) *Strangers and poor people: changing patterns of inclusion and exclusion in Europe and the Mediterranean world from classical antiquity to the present day*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Spaans, J. (2003) Welfare reform in Frisian towns: between humanist theory, pious imperatives and government policy. I: T.M. Safley (ed.) *The reformation of charity: the secular and the religious in early modern poor relief*. Boston & Leiden: Brill Academic Publishers.

- Spicker, P. (ed.) (2010) *The origins of modern welfare: Juan Luis Vives "De Subventione Pauperum" and City of Ypres "Forma Subventionis Pauperum"*. Bern: Peter Lang AG International Academic Publishers.
- Sunesson, S. (2024) Socialt arbete som internationellt forskningsområde. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.) *Socialt arbete: en grundbok (4 uppl)*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Suzman, J. (2020) *Work: A history of how we spend our time*. London: Bloomsbury Circus.
- Sveriges Stadsmissioner (2024) *Fattigdomsrapporten 2024* [<https://sverigesstadsmissioner.se/wp-content/uploads/Fattigdomsrapporten-2024-Sveriges-Stadsmissioner.pdf>]. Hämtat: 2024-10-19].
- Tierney, B. (1959) *Medieval poor law*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Tolv artiklar* [<https://stadtarchiv.memmingen.de/ausstellungen/archiv-schaufenster/bauernartikel-v-d-rat-d-reichsstadt.html>]. Hämtat: 2024-04-24]
- Wagner, A. (2009) Poor relief in early modern (legal) theory and legal systems. I: A. Gestrich, L. Raphael & H. Uerlings (eds.) *Strangers and poor people: changing patterns of inclusion and exclusion in Europe and the Mediterranean world from classical antiquity to the present day*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Weber, M. (1983) *Ekonomi och samhälle: förståelsesociologins grunder 1*: Argos. Översättning och förord: Agne Lundquist.
- Weber, M. (1985) *Ekonomi och samhälle: förståelsesociologins grunder 2*. Argos. Översättning Agne Lundquist.
- Vivés, J.L. (2002) *De subventione pauperum sive de humanis necessitatibus, Libri II* (Om hjälp åt de fattiga och om mänskliga behov, 2 böcker). Introduction, critical edition, translation and notes edited by C. Matheussen and C. Fantazzi with the assistance of J. de Landtsheer. Leiden & Boston: Brill.